

Наталія Ксьондзик

ОГЛЯД АРХІВНИХ МАТЕРІАЛІВ ПО ТЕМІ: “УКРАЇНА В ІСТОРИЧНИХ ЗВ’ЯЗКАХ З КРАЇНАМИ СЕРЕДНЬОГО СХОДУ – ІРАНОМ ТА АФГАНІСТАНОМ (20 – 30-і РОКИ)”

Наукова та суспільно-політична необхідність вивчення історичних зв’язків України з країнами Середнього Сходу не викликає сумнівів, а нині й набуває неабиякого значення. До цього спонукають принаймні дві причини: 1) м’яко кажучи, “неувага” українських сходознавців до цієї теми (за деякими приємними винятками) викликала об’єктивними обставинами, коли ґрунтовні дослідження таких питань не заохочувались; 2) зростання міжнародного авторитету України як суверенної республіки, що прагне до безпосередніх контактів зі своїми найближчими східними сусідами, передусім з країнами Близького та Середнього Сходу. Звертаючися до першої причини, хотілося б усе ж згадати дослідження, наявні в сучасній українській історіографії. Окрім публікацій у наукових журналах, слід згадати монографії доктора історичних наук І.Ф. Чернікова. Вони насичені різноманітними архівними матеріалами, статистичними даними, широко використані інші джерела й література [Черніков 1962; Черніков 1973].

Огляд архівних матеріалів по даній темі базується на фондах Центрального Державного архіву Жовтневої революції, вищих органів влади і державного управління (ЦДАЖР) СРСР (Москва), Центрального Державного архіву народного господарства (ЦДАНГ) СРСР (Москва), а також ЦДАЖР УРСР (нині Центральный Державний архів вищих органів влади та управління України) (Київ). При цьому як об’єкт подальшого дослідження стоять на меті інші архіви, особливо обласні – Київський, Харківський, Одеський, Миколаївський, Херсонський та інші. Загальний висновок після перегляду цих фондів засвідчує, що найкраще збереглися документи 20-х – початку 30-х років; майже не збереглися архіви за 1917 – 1919 рр. з цілком зрозумілих причин. Незначною є кількість матеріалів за 30-і роки, що зумовлюється, перш за все, згортанням діяльності та наступним розпуском Українсько-східної торговельної палати, а також майже припиненням діяльності зовнішньоекономічних українських організацій. У різних фондах насиченість матеріалами змінюється як у кількісному, так і в якісному відношенні.

Історичні зв’язки України з Іраном та Афганістаном, судячи з архівних матеріалів, можна розглядати найперше через призму торговельно-економічних та культурних відносин, останні представлені там набагато менше. В ЦДАНГ СРСР були опрацьовані фонди 4040 – Державне всесоюзне об’єднання по торгівлі з країнами Сходу (1930 – 1932 рр.); 635 – Російсько-східна торговельна палата 1923 – 1926 рр., Всесоюзно-східна торговельна палата 1926 – 1931 рр.; 8102 – Російсько-перське акціонерне товариство “Росперсцукор”. В останньому фонді я фактично знайомилася зі справою 175 опису 1, де йшлося про експорт цукру до Персії з Черкащини.

Детальніше були розроблені фонди 4040 та 635. До речі, фонд 4040 Східдержторгу з 1975 р. перебуває за межами Москви, що до певної міри ускладнює роботу з ним. Причину, через яку було вивезено фонд, працівники архіву пояснюють тим, що дослідники майже не зверталися до нього. Мені довелося працювати зі справами описів 1, 3, 4, що стосуються здебільшого взаємоторгівлі між Україною та Персією й Афганістаном. Зі справи 14, опис 4, арк. 14 видно, що в 1931 р. 100 % конопляних

виробів, цукру, пива, гарбузового насіння, 60 % меблів та 50 % хімтоварів надходило на перський ринок з України. Майже монопольне право на продаж пива належало Укрпивтресту, головне підприємство якого “Нова Баварія” під Харковом було збудовано за кращими західноєвропейськими технологіями. Неабияку конкуренцію витримував Укрпивтрест з боку Моссільпрому, який намагався витиснути українське пиво із східного ринку [оп. 3, спр.179]. У зв’язку з цим гостро стояло питання підвищення якості експортної продукції, її оформлення та умов перевезення.

Українська сторона піднімала й питання про доцільність експорту до Персії сухого молока, фруктових соків (насамперед вишневого та малинового), про необхідність ретельного аналізу перського ринку щодо можливого ввозу цих товарів [оп.3, спр. 151]. Тоді досить сталими були потреби перського ринку щодо українського варення, різноманітних джемів, інших кондитерських виробів, які часто програвали своїм західним конкурентам тільки в оформленні та упаковці. Показово, що східний ринок залишався також значним імпортером борошна, макаронних виробів різного асортименту [оп. 3, спр.217, 218].

Фонд 635, на наш погляд, цікавий матеріалами, що стосуються створення Українсько-східної торговельної палати, її діяльності, роботи українських експортно-імпортерських організацій, участі українських господарських організацій у Бакинському ярмарку 1926 р. та Київському контрактному ярмарку 1926 р.

21 листопада 1924 р. відбулися збори державних та господарських органів України, які постановили: “Враховуючи зростаючу необхідність економічних зв’язків нашого українського ринку з близькосхідним та необхідність, що випливає з цього, створення органу, який спеціально займався б інтересами торгівлі з Близьким Сходом та сприянням її розвитку, визнати своєчасним та необхідним організацію Українсько-східної торговельної палати” [оп. 3, спр. 47, арк.5]. Цікаво, що з самого початку створення її пов’язувалося з Російсько-східною торговельною палатою. Про це свідчить листування Золотарьова, уповноваженого Наркомату зовнішньої торгівлі СРСР при Раднаркомі УРСР, він же голова Правління Палати, яка створювалась, з центральними установами Москви щодо самостійності Українсько-східної торговельної палати. Так, у листі Фрумкіна, заступника наркома зовнішньої торгівлі, адресованому Золотарьову, підкреслювалось: “Необхідно зовсім відкинути думку про створення самостійної Українсько-східної торговельної палати. Слід тільки поставити питання, якщо представники українського уряду вважають за необхідне, про створення Українського відділу Російсько-східної торговельної палати” [оп. 3, спр.47, арк. 1]. Це положення повністю підтримав і Чичерін, про що йшлося в його листі від 21 січня 1925 р. [оп.3, спр. 47, арк.11].

Напередодні відкриття Українсько-східної торговельної палати в Харкові українські представники звернулися до керівництва Російської палати з проханням сприяти приїзду на урочисте її відкриття представників турецького та перського купецтва. Але Україні було відмовлено, нібито щоб “унікнути помпезності” [оп. 3, спр. 47, арк.28–29].

Справа 26 опису 3 містить цікавий матеріал про питання відправки до Персії української делегації з ініціативи Українсько-східної торговельної палати. 2 липня 1925 р. воно розглядалося на засіданні Російсько-східної торговельної палати, але не знайшло там підтримки. Проте цю ініціативу України підтримав Чичерін у листі від 14 липня 1925 р., де підкреслив доречність поїздки делегації Української палати до Персії, “що могло б мати позитивні результати в галузі встановлення живого зв’язку між українською промисловістю та перським ринком” [арк.205].

На засіданні Російської палати 2 липня 1925 р. розглядалося і питання про скликання на Бакинському ярмарку конференції палат з ініціативи Української, Закавказької, Азербайджанської, Північно-Кавказької палат без попереднього узгодження та без участі Союзної палати. Такі дії Москва розцінила як “перевищення

конституційних норм” [арк.81]. Таким чином, уже з середини 20-х років починається повільний, але цілеспрямований тиск на республіканські палати, жорсткий контроль за їхньою діяльністю.

У цій справі міститься матеріал про експорт лісу з України кількома організаціями, серед яких головні – Укрліс та Укрекспортліс. Йшлося і про завищення плану щодо експортних можливостей України, вказівки про що надходили з центру. Саме тому на одному із засідань представників лісозаготівельних організацій України було прийнято ухвалу: “Вважати за доцільне просити відповідні інстанції надати право виходу на близькосхідні ринки Укрлісу” [арк.60].

Як на нас, цікавими є матеріали [оп. 3, спр. 68] про зусилля щодо організації Київського контрактного ярмарку 1926 р., про прагнення перетворити його на постійний, з неодмінною участю східного купецтва. У цій справі наводяться також цікаві матеріали щодо роботи Українського представництва в Персії, точніше представника Укрдержторгу в Персії Толокнова, про яку йшлося 27 травня та 2 червня 1926 р. в Українсько-східній торговельній палаті [арк. 25, 24, 17]. Було прийнято рішення і розроблено відповідні заходи щодо розвитку торговельних відносин України з Персією. Серед них відзначимо призначення представника УРСР заступником Торговельного представника СРСР; введення представника Укрдержторгу в Персії до Правління “Шарку”; надання перським купцям пільг при в'їзді до УРСР для торговельних операцій тощо.

У ЦДАЖР УРСР було розглянуто ряд справ фонду 423 – Наркомату торгівлі УРСР; заслуговують на увагу деякі інші фонди: ВУЦВК, Ради народних комісарів та Наркомату освіти. На наш погляд, перелік фондів можна розширити. Справи 147, 501, 505, 525 опису 5 фонду 423 містять матеріали торговельних операцій українських експортно-імпортерських організацій, учасників Бакінського та Нижньоновгородського ярмарків 1929 р., плани та асортимент товарів, листування з центральними органами. Серед господарських організацій, які провадили торгівлю зі Сходом, слід назвати Всеукраїнську спілку промислово-кредитних і промислово-кооперативних об'єднань (Вукомкредитсоюз), Держкондтрест, Хімкомбінат, Укрпапіртрест, Харчотрест, Деревотрест, Одесполіграф та інші. Значним попитом користувалися на перському ринку такі товари з України, як метали та металовироби, скло, фарфоро-фаянсові вироби, мило, спирт, консерви, а також тютюн, кондвироби, хімтовари.

Таким чином, побіжний огляд архівних матеріалів дає підстави висувати, що в середині 20-х – на початку 30-х років Україна посідала не останнє місце в торгівлі з країнами Середнього Сходу, а деякі її промислові товари та вироби користувалися високим попитом. Велика роль у цьому належала Українсько-східній торговельній палаті.

Культурні зв'язки України з Іраном та Афганістаном мали на меті проведення різноманітних художніх і фотовиставок, а також книгообмін. Надсилалися не лише країнознавчі матеріали, а й наукова, в тому числі медична, сільськогосподарська література, про що свідчить фонд 5283 (Всесоюзне товариство культурних зв'язків із закордоном), що знаходиться в ЦДАЖР СРСР [оп. 4, спр. 10, 20, 27, 53 і т.д.]. У справі 20 йдеться про надходження з Персії на адресу Всесоюзного товариства культурних зв'язків із закордоном двомовного словника на 30 тис. слів, що його уклав перський громадський діяч Фахр-ал-Атебба. Товариство надіслало примірники цього словника в Ленінград, Київ і в московські інститути на предмет його оцінки та доцільності видання. Крім того, перський діяч особисто звернувся до академіка Кримського, щоб Всеукраїнська Академія Наук надіслала сходознавчі роботи до Персії. Щодо словника, то відповідь надійшла тільки від Кримського. Читаємо в листі, надісланому з видавничого відділу: “Достатньо Вам глянути на першу сторінку оригіналу з принагідними виправленнями академіка Кримського, зробленими на моїх очах

протягом якихось п'яти хвилин, щоб переконатися: у своєму сирому вигляді словник виданий бути не може" [арк.278].

Вважаємо, подальша робота в цих та інших архівах дозволить відшукати багато інших цікавих матеріалів по означеній темі й допоможе у вивченні українсько-східних зв'язків.

* *"Шарк"* ("Схід") – акціонерне російсько-перське товариство.

БІБЛІОГРАФІЯ

Черніков І. 1962. Радянсько-турецькі відносини в 1923 – 1935 рр. Київ.

Черніков І. 1973. Дружня підтримка і співробітництво. Українська РСР у відносинах Радянського Союзу з країнами Близького та Середнього Сходу (1922 – 1939). Київ.